

KATONA ADÁM

IN STATU NASCENDI

Egy Nagy Imre-portré keletkezésének jegyzőkönyve

1973 márciusában vagyunk. a Kos hónapjában, 26-án délben. Sajátos társasjátékkal kezdjük. Hárman — a festő Nagy Imre, a Temesvárról érkezett modell: Franyó Zoltán, az Európa-szerte ismert író-műfordító meg jómagam — négy biedermeier karosszék ülését próbálgatjuk fölváltva. Nem mintha a műterem egyik székét is kényelmesebbnek vélnénk bármelyik másiknál, hanem a modell arcára hulló fény mennél alkalmasabb elosztása érdekében. A délre néző, függőyeitől megkopasztott ablakon szabadon ömlik be a márciusvégi napfény, megfürdet minden tárgyat a szobában, fölszikkasztja a falon lógó akvarellek, olajok színeit csakúgy, mint az állványon lévő, még befejezetlen, sokalakos, tüzes színekkel pompázó vásznat, amely az ablakból elének táruló kilátást, az utca túlsó házsorát örökíti meg pár héttel korábbi télies-havas állapotában. Most azonban tavasz van Kolozsvárott, hirtelen jött, felhőtlen egú tavasz, az ablaktáblákon betűző napfénynyalábok, ha éppen útjukba ülünk a székes-társasjáték közben, pár perc alatt izzadságot gyöngyöztetnek homlokunkra.

Túl vagyunk az első kísérleten, a barnás-lilás árnyalatú kariókéval rajzolt első arckép ott hever az asztalon, festéktubusok, kések, téntás és tusos üvegek, ecsetek, ceruzák szomszédságában. Az ülécseréssel a következő portréra készülünk föl. Még nem eldöntött, hogy melyik kerül Budapestre és melyik az *Igaz Szó* 20. évfolyamát ünneplő külön-számba.

Előbb csak Franyó Zoltán és én változtatjuk helyünket az ablaknak háttal letelepedett Nagy Imre utasítása szerint. Csakhamar kimerítjük azonban a kevés variációlehetőséget, ezért a szoba mintegy három-négy négyzetméteres szabad területén elkezdődik a székek vándoroltatása. Aztán beáll Nagy Imre is a székesétáltató társasjátékba, hol jobbról, hol balról vesz szemügyre bennünket elégedetlenkedő megjegyzések közepette. Szerepem most a dublóré: az én arcomon is vizsgálja a mindig jobbat akaró festőművész „az egyes földrajzi pontok” megvilágítási viszonyait. A sok kóválygástól úgy érzem már, hogy az árnyékosabb jobb sarokban gubbasztó archaikus kifejezésű terrakotta leányfej egy szakadt tetejű, félrecepapott szalmakalap alól csak rám — vagy talán az én ügyetlen igyekezetemen? — mosolyog, amikor végre megfelelőnek találhatik a világítás. S miután Franyó Zoltán háta mögött — „hogy a színtelen képedet jobban lássam” — föltámasztunk egy barnás kartonlapot, végre dologba kezd a cseh szénceruza. Miközben a modell — túl nagynak ítélt orra miatt — nem hajlandó profilját fordítani a festő felé, én székestül az ablak sarkához, Nagy Imre háta mögé húzodom, és mozzanatról mozzanatra jegyezni kezdem a portré születését.

Persze, jobb lenne egy filmező- vagy legalább egy fényképezőgép. De hát, szegény ember vízzel főz...

A művész két arasz magas, vékony rajzablára jó tucatszámú 30 x 21 cm méretű papírt csíptetett, majd az egészet — akárcsak közismert önarcképén — fölkalangyált jobb térdére fektette, és bal kezével tartja.

12 óra 10 perc az idő.

Egyetlen óvatosan induló, majd lendületesen iramló mozdulattal a koponya gyöngéd kontúrja kerül papírra. A következő vonalak is — amelyekkel a jobb pupilla, az orrnyereg meg az ajkak íve: a további munka támpontjai rajzolódnak ki — egyformán vékonyak, halványak. Majd mintha megunta volna a rajzpapír simogatását, már sötétebben-vastagabban húzza meg a száj és állcsúcs közötti vízszintes árkot és a jobb szem alját; aztán a koponya körvonalát hangsúlyozza széles, párhuzamos csíkokkal. A gallér és a nyak vonala támasztja már alá a portrékezdeményt. Az erősen hangsúlyozott két szemöldökív után a fülkagyló kerül sorra. A száj és szájug is megerősödik néhány hirtelen, lendületes mozdulat nyomán, aztán a toka és a fülcimpa; ezek az eddigi legfeketébb foltok.

12 óra 20 perc.

Az erős, hosszú ujjú férfikéz mozgása rendkívül változatos: a lentőt csakhamar allegretto követi, ritkán fordítva is. Sajátos, mondhatni tavasziasan vidám zenéje van ennek a szénceruza-táncnak. A festő délcegen ül, törzse nem mozdul munka közben, csak tekintete simítja végig előbb a modell arcát, majd a rajzpapírt. Jobb szemét időnként lehunyja, mintha célozna, ilyenkor a szokásosnál is keményebbek arcvonásai. Később egyszer-kétszer arasznyi távolságra vízszintesen a szeme elé tartja ceruzáját, s mellette veszi célba a modell arcának egy-egy részletét.

Finoman árnyékolja az orr környékét, majd egyformán erős vonalakkal a két szemalja, a jobb szemhéj és halánték árnyékait mélyíti, később a kompozíció egyik fő erővonalának szánt alsó nyugvópontot: az áll és toka háromszögét erősíti. A mélyenülő bal szemgolyó foltját rakja föl aztán, és a szemöldök ívét húzza ki, majd a jobb szemöldök ívét igazítja: az orr és áll után térbe ugrik a homlok is. Még jobban besüpped a két szemüreg. Néhány gyöngéd párhuzamos szürke vonal a homlok dudorait jelzi. Majd gyors táncba kezd a szénceruza: előbb félkörívekből a két szemalja öreges táskái rajzolódnak ki, aztán pár finom vonalka a bal halánték gödrét árnyalja, aztán keményen oda-oda-szúr a toka környékére. Az ajkak alsó peremét vonja meg egy hajszálvékony hullámvonallal, miután nyomban az állcsúcstól jobbra és balra erős, koromfekete vonások indulnak. Állandóan változik a szürkeké intenzitása: vissza-visszatér az egyszer már bejárt felületekre. Az erős áll körüli hangsúlyok után „pianissimóban“ satíroz a két szemöldökív közötti orrgyökön. Néhány középerős mozdulattal a fülkagyló is térbe kerül.

12 óra 25 perckor Nagy Imre leteszi a rajzablát, kilép a szobából. Először szemlélem egészében az éppen zajló munkától elvonatkoztatva a rajzot és a modellt. A rajzpapírról egy riasztóan csúnya, Leonardo csatavázlatait idéző, sokat és sokfélét megért agg férfi arca tekint rám. Pillantása irányában ülök, mégsem látok tekintete mélyére, mintha egy

Nagy Imre: }
Franyó Zoltán portréja

kissé vaksi lenne. A modellnek fehér és sokféle rózsaszín tónusait mutató arcán pihen meg tekintetem. Megdöbbenően torzkép vagy halottimaszkszerű a rajz. Talán mert a koponya kopasz még? Még annyi ránc sincs ezen az arcon, mint az élő eredetin, mégis mennyire öreg! Szorosan összepréselt vértelen ajkai töméntelen kegyetlen keserúséget fejeznek ki. Nem sértés vajon így látni-láttatni valakit?

Visszatér a festő, egy kis darab kenyérbelet gyúrva.

Egy keveset töröl a fül alatti és fölötti területen. Kézbefogja aztán a szenet, és pár mozdulattal a fülkagylót is térbe bővöli, majd a homlokokon satíroz. Két határozott mozdulattal lefut a jobb váll vonala. Vé-gigcsúszik a kenyérgyurma a homlokokon. A sajátos ornyereg síkja is megszélesedik, majd energikus szénfekete vonalak határolják el a térből a profilt. Erős szögben ugrik ki a jobb járomív. Sor kerül az orrcimpától szájjúgig futó ráncokra is. A kenyérgyurma újra a homlokokon töröl. Néhány párhuzamos finom vonal után a bal szem még mélyebbre ül. Megint ráncokon időz a szén. Erős húzások a bal vállon, fülön, a szemöldök alsó felén, a szemüreg alján. A fültől a bal vállig vadfekete háromszöglet alakul ki gyors mozdulatok nyomán; a kompozíció főtengelyének kijelölése érdekében rögtön koromfekete foltok kerülnek a jobb halántékra is.

Egyre „nagyimrésebb“ lesz az arckép, az erős kontrasztokat mintha nem is szénrel rajzolná, hanem éles pengével vágná, metszené ki a

térből. És varázslatosan élővé vált a „halotti maszk“. Talán mert fények cikáznak rajta?

A festő kérésére jobbról egy papírlappal derítem az arc árnyékait. Mire visszaülök székemre (12 óra 30 perc), meglágyul az egész kép: apró szürke foltok tagolják a sikokat, a kenyérgyurma is dolgozott néhol.

A bal járomív vonalával lezárja a halánték tájékát. A gyurma keveset töröl: újabb apró fények tűnnek föl itt-ott. A portré már korántsem annyira könyörtelen, mint tíz perccel ezelőtt. Akár meg lehetne mutatni a modellnek is. Úgy érzem, „jól dolgoztunk“, amikor váratlanul a festő egyetlen határozott mozdulattal „elrontja“ a bal szem sarkát.

Távolabb tartja magától a rajztablát. Érzem, hogy elégedetlen „munkánkkal“. Nem beszél róla. „A kitörölt bal szem sarkát kellene csak kihúzni, Imre bácsi, és jó lenne az egész — mondanám —, s ezt egy magát sminkelő nőszemély is meg tudná csinálni.“ De nem merek szólani.

Nagy Imre nyugodt mozdulattal félreteszi a rajztablát. „Szivarszűnet“ — mondja. A lakásban tilos a dohányzás.

A házigazda helyett én kísérem le a lépcsőfordulóba Franyó Zoltánt, hogy elszívjon egy cigarettát. Belém fészkelte magát a hiába végzett munka bosszúsága, de nem szólok. Hiszen a pár hónap múlva 80 éves festő sem zsörtölődik, s még a 86 esztendő Franyó Zoltán sem panaszkodik, hogy 25 percig hiába ült mozdulatlanul. Vagy nem tudná talán, hogy „baj van a képünkkel“? A modellnek nincs gyöngyélete: egy órával ezelőtt, amikor én ültem modellt, noha „csak“ Nagy Imre kék szemének fűnkésző pillantása sütött rám és nem a tiszta tavaszi napsugár, átizzadt hátamon az ing. Házigazdánk utánunk hoz egy-egy csésze erős kávé „a dohányzóba“. Először szól arról a 60 család méhéről, amely a csíkszögödi ház pincéjében várja szabadba röpülését. „Már kijárnak, a tegnap volt Gyümölcsoltó, és én itt töltöm az időmet“ — zsörtölődik. Bár én is tudom, hogy József-napkor, Böjtmás havának 19. napján kell a méheket kiröpíteni, a sok száz esztendő hagyomány szerint, mégis megpróbálom azzal nyugtatgatni házigazdánkat, hogy a Hargita alatt még hideg van. „Mind lehet hó a Hargitán, mikor a pincejáróm elé süt éppen a nap!“

Igaza van, visszakozom. Az előbb félbehagyott portrét már levette a rajztabláról, és az első mellé dobta az asztalra. Nem néz rá, nem beszél róla. Elvetélt kísérlet? Magamban bosszankodom. De nem sokáig, mert az előző helyzetben telepedünk le, s hozzákezd a harmadikhoz...

1973. március 27., 11 óra: a hangulat és a világítás ugyanolyan, mint a tegnap.

Az éppen elkészült, ötödik Franyó-portrét négybetépi alkotója, kiviszi a W.C.-be, és ráhúzza a vizet. Nem kommentál, nem magyarázkodik, hanem újra rácsippeni rajztablájára a tegnap félbehagyott másodikat.

Mint eddig is, minden vonala lassan indul, majd fölgyorsul, és úgy torpan meg. Lendület és nem indulat vezérli „zenélő“ mozdulatait. Pár vonással alakítja tökéletesre a tegnap kitörölt bal szem alatti árnyékokat, aztán a két szemhéj tvén igazít. („Sminkelünk“ — kajánkodom gon-

dolatban.) *Néhány villanás, és az eddig vaksi szemek kinyílnak: megszületik a két pupilla. Végigfut a szén a koponya félkörívén, aztán rákerül a hajzat is. A szemek körül dolgozik: differenciálódnak a fények, árnyékok. Egyre élőbb a tekintet. Néhány vonás a száj körüli ráncok mélyén. Végül szignálja:*

K.vár, 1973.

Nagy Imre

Majd nyújtja a modellnek is: „Írd alá!”

Órára pillantok: 11 óra 5 perc. Tehát (a tegnapi huszonöt perccel együtt) fél óra kellett mindössze ennek a szénrajznak az elkészítéséhez.

Nem én dolgoztam, mégis a siker örömét érzem. Ugy vélem, nem telt el fölöslegesen ez a fél óra életemből.

*

Noha keveset jegyeztem le belőle, talán nem árt fölidézni a portré születése alatti társalgásunkat sem. Ugy vélem azonban, elég utalnom a témakörökre, hiszen ennek a fél órának értelmet számunkra a festő munkája adott, a portré megszületése.

Nos, többnyire Franyó Zoltán beszélt. Őt beszélgettünk. Beszámolt técsői emlékeiről, ahol Hollósy Simon szabadiskolájában festeni tanult. S modellt ülni is, mert három cigányleányon kívül csak egymást pingálhatták a piktorjelöltek. „Kevés képét fejezte be, pedig sokat tudott az örmény” — mondja Franyó. Nagy Imre rátromfol: „Tudott, tudott, de nem festeni.” Eszembe jut, s mondom, hogy harmadnap, március 28-án lesz 100 esztendeje Imre bácsi földije, Nagy István születésének; mindketten elméláznak egy kicsit ezen. Azután ifjúkorukra, az aszszonynépre terelődik a szó. Búbajos a két ifjú-öreg: mintha mindketten kihúznák magukat a nőkről trécelés közben. Kevés csönd után Imre bácsi noszogat: „Tartsd szóval, mert elalszik!” Készülő önéletrajzáról, a nyugatosokról és a mai Temesvárról kérdezem Franyó Zoltánt. Belemelegszik, és még a lépcsőházi szivarszünetben is ömlik belőle az emlékezés. Miközben Imre bácsi terelget bennünket vissza a verőfényes műterembe, a szomszéd lakásból kirepül egy Frici névre hallgató törpepapagáj, és pihenés céljából sorra próbálja mindhármunk fejbüdját. Házigazdánk láthatóan örvend, hogy vele a legkezesebb Frici. Aztán egyre komorabb, többször szóba hozza a zsögödi méheket.

Másnap, a befejezés öt perce alatt Franyó Zoltán ellankad, szunyókál is pár pillanatig. A Herder-díjat hozom szóba. Szívesen beszél az átnyújtás körülményeiről, dicséri az idei kitüntetettünket, Eugen Jebeleanut. Majd elkészült portréjának aláírása után aktatáskájából elővándorolnak a bécsi fényképek, az egykori egyetemi leckeönyv, 9 érdemrendje és a német műfordítás-irodalom gazdagításaért kapott oszt-rák kormánykitüntetés adományozó okmánya. Imre bácsi pár percre mintha feledné méheit, elismerően hümmög egyet-kettőt. Aztán kezébe veszi az oklevelet, és a nap felé fordítva, a fonákját kezdi vizsgálgatni: „Angol vízjegyes rongypapír — mondja. — Tudjátok, hogy lehet erre rajzolni?”

Értetlen tekintetünket látva, szinte áhítattal megismétli: „Értitek? Tisz-ta rongy-pap-pír!”